

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ

USING EXPERTISE IN THE INVESTIGATION OF CRIMES THAT INFRINGE ON THE CULTURAL VALUES

Томас Ж.Ю.,
*головний спеціаліст відділу міжнародних договорів
Управління міжнародних зв'язків
Міністерства соціальної політики України*

Стаття присвячена висвітленню практичних проблем застосування спеціальних знань в розслідуванні злочинів, предметом посягання яких є культурні цінності. Проаналізовано нормативні акти, якими регулюється призначення експертиз, а також слідчу та судову практику, на підставі чого автор вносить пропозиції щодо оптимізації структури експертних закладів, підвищення матеріально-технічної спроможності та мінімізації корупційних ризиків під час проведення державних експертиз культурних цінностей.

Ключові слова: культурні цінності, мистецтвознавча експертиза, державна експертиза культурних цінностей.

Статья посвящена раскрытию практических проблем применения специальных знаний в расследовании преступлений, предметом посягательства которых выступают культурные ценности. Проанализированы нормативные акты, регулирующие назначение экспертиз, а также следственная практика, на основании чего автор вносит предложение об оптимизации структуры экспертных учреждений, повышении материально-технических возможностей и минимизации коррупционных рисков при проведении государственной экспертизы культурных ценностей.

Ключевые слова: культурные ценности, искусствоведческая экспертиза, государственная экспертиза культурных ценностей.

The article is devoted to the practical problems of application expertise in the investigation of crimes subject to attacks that are the cultural values. Analyzed the regulations governing the appointment of expertise and investigative practice, on the basis of which the author makes a proposal to optimize the structure of expert institutions, improving logistics capabilities and minimize corruption risks in conducting state examination of cultural values.

Key words: cultural values, art criticism examination, state examination of cultural values.

Постановка проблеми. Культурні цінності є культурним надбанням нації. Проте саме вони часто викликають підвищену зацікавленість представників кримінального світу. Висока ціна зумовлює попит на старовинні ікони, картини, книги, а тому вони стають предметом крадіжок, грабежів, розбою, шахрайства, контрабанди тощо. Як свідчить аналіз слідчої та судової практики, цим злочинам притаманний високий рівень законспірованості, підготовки, ретельне підшукування засобів проникнення, зброї, транспорту, залучення спеціалістів для перевірки предмету на цінність, планування способів передачі викраденого «замовникам». Офіційні статистичні дані не дають змоги оцінити масштаби шкоди, яка завдається вчиненням злочинів, предметом яких є культурні цінності. До того ж, низький рівень розкриття даних кримінальних правопорушень зумовлюється недостатнім рівнем експертного забезпечення досудового розслідування та судового провадження.

Стан дослідження. Проблемні питання використання спеціальних знань розкривались в роботах Н.І. Клименко [1], В.Ю.Шепітька, В.О. Коновалової, В.А. Журавля [2], О.Л. Калашникової [3] та інших вчених, які створили класичні передумови для подальшого наукового пошуку, удосконалення самої концепції та методології практичного впровадження. Сучасний стан боротьби зі злочинністю вимагає суттєвого переосмислення даної концепції, саме тому

метою статті є розробка та внесення пропозицій щодо удосконалення порядку проведення державної експертизи культурних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. затверджено Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, яким визначається процедура атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), внесення змін до методик, що пройшли атестацію та державну реєстрацію, а також припинення їх застосування [4]. На виконання завдань, передбачених постановою, був створений Реєстр методик проведення судових експертиз, тобто офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, які атестовані та рекомендовані до впровадження в експертну практику [5]. За реєстраційним кодом «15.1» 3 березня 2003 р. до Реєстру була включена мистецтвознавча експертиза (як вид дослідження) з розгалуженими видами методик її проведення: 1) мистецтвознавчі дослідження визначення вартості живопису (автор Соловйов В.Д., 1998 р.); 2) методика грошової оцінки пам'яток (2002 р.); 3) методика загальної класифікації і прогнозування вартості культурних цінностей (Міністерство фінансів України, Державний гемологічний центр України

(далі – ДГЦУ), 1999 р.); 4) методика оцінки культурних цінностей (В.В.Індутний, Е.В.Чернявська, К.В.Татаринцева, С.М. Платонов, С.М. Шкляр, Г.Ф. Соловко, О.В. Максюта, Я.С. Пучкова, О.Ю. Курило, ДГЦУ, 2004 р.); 5) методика визначення вартості майна (Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз (далі – НДІСЕ) Міністерства юстиції України, СПДФО); 6) методика оцінки антикварних російських самоварів (Л. Бурдо, 2005); 7) методика оцінки антикварних ювелірних виробів з діамантами (Л. Серебрин, 2005 р.); 8) методика оцінки антикварних ювелірних виробів з гранатами (Л. Серебрин, 2005 р.); 9) методика оцінки історії, архітектури та містобудування (І.Клименко, С. Смольнікова, 2006 р.); 10) методика визначення стану збереженості творів станкового живопису (М. Титов, 2007 р.); 11) методика атрибуції видань кирилівського друку (С. Чичерина, 2007 р.); а 1 березня 2013 року Реєстр було доповнено методикою судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру (Харківський НДІСЕ, Донецький НДІСЕ, Кримський НДІСЕ Міністерства юстиції, Державний МВС України, Донецький та Запорізький науково-дослідний експертно-криміналістичний центри при МВС України, 2011р.) [6].

До числа об'єктів мистецтвознавчої експертизи належать предмети антикваріату та твори мистецтва, а саме монументального та станкового живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, пам'ятки архітектури, скульптури, дрібної пластики, музичні інструменти, нотна література, друкована продукція, аудіо– та відеозаписи, фотографія.

Основними завданнями мистецтвознавчої експертизи є: проведення атрибуції твору (встановлення автора твору, періоду створення роботи, приналежність до певної школи тощо); визначення художнього рівня, історичного значення, культурної цінності та стану твору; визначення оціночної або страхової вартості твору; визначення відповідності продукції вимогам законодавства про захист суспільної моралі. Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

– чи є наданий на дослідження предмет оригіналом (авторською роботою), копією, виконаною від імені іншого автора, або копією, виконаною від імені автора;

– хто є автором наданого на дослідження твору мистецтва;

– чи підлягав даний твір мистецтва реставрації (який фрагмент тощо);

– яку вартість має твір мистецтва;

– чи містяться на наданому носії інформації твори, що пропагують культ насильства та жорстокості;

– чи є наданий на дослідження твір автентичним;

– чи належить наданий на дослідження предмет до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове або інше значення;

– чи має інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях інформації, порнографічний характер;

– чи належать надані на дослідження предмети до продукції порнографічного характеру;

– чи мають місце в наданому на дослідження творі (літературному, кінематографічному, театральному, видовищному) сцени порнографічного характеру;

– чи належить інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях, до дитячої порнографії.

Втім, варто зазначити, якщо перед експертом ставиться питання про вартість твору, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) обов'язково зазначається період (час), станом на який необхідно вирішити поставлене питання [7].

Як було зазначено, культурні цінності досить часто стають предметом контрабанди. Це зумовило потребу вжити заходи щодо мінімізації ризиків вивезення національного надбання. Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» було передбачено, що заявлені до вивезення (тимчасового вивезення) та повернуті після тимчасового вивезення культурні цінності підлягають обов'язковій державній експертизі. Разом з тим відмова фізичної чи юридичної особи, яка порушила клопотання про вивезення (тимчасове вивезення) культурних цінностей, подати на державну експертизу заявлені до вивезення культурні цінності розглядається як відмова заявника від їх вивезення (ст. 11) [8]. Здавалося б, що питання нормативного врегулювання в державі вирішені на досить високому рівні, що унеможливило позамитний незаконний транзит культурних цінностей. Про те, наказом Міністерства культури України від 11 вересня 2014 р. № 744 затверджено перелік державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей, яким передбачено, що предмети археології можуть направлятися для проведення державної експертизи в 24 установи; предмети нумізматики, фалеристики, медальєрики – в 32 установи; предмети філателії – в 19 установ; холодна та вогнепальна зброя – в 26 установ; природничі пам'ятки – в 19 установ; рукописні та друковані книги, періодичні видання – в 48 установ; меморіальні пам'ятки – в 24 установи; кіно-, відео-, фото-, фотодокументи – в 31 установи; музичні інструменти – в 10 установ, й лише транспортні засоби та предмети техніки досліджуються в одному Державному політехнічному музеї при Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут» [9]. З наведеного вбачається, що досить розгалужена система закладів, в яких проводяться державні дослідження для визначення цінності предмету заявленого до вивезення з України, призводить до негативних наслідків (неоднозначність висновків, суттєві розбіжності в оцінках тощо). Так, у справі про контрабанду культурних цінностей членом клубу нумізматів фігурують два протилежних за своїм змістом висновки експертів (одним стверджується належність предметів до культурних цінностей, а іншим повністю спростовується). Свою незгоду з висновками експертизи сторона захисту обґрунтовувала саме тим, що дослідження проведено експертами, які не мають належних знань в галузі нумізматики, та повністю

погоджувалася з експертними результатами фахівців Національного музею України. Втім, суд, попри суттєву розбіжність висновків, без широкого, повного та неупередженого обґрунтування визнав, що предмети є культурними цінностями [10]. Якість висновків також має низку нарікань з боку правоохоронців та суду. Так, досліджуючи монети «Дельфін» (V сторіччя нашої ери, Ольвія, бронза); Динарій (102–117 роки нашої ери), Траян (98–117 роки, Римська імперія), однією експертною установою зроблено висновок, що «можна віднести ці предмети до культурних цінностей, що мають історичне значення». Інша установа зазначила, що вказані предмети «не відносяться до культурних цінностей, оскільки монети, як артефакти, мали місце та побутували, виготовлялись масово (значними тиражами). Через певний проміжок часу вони, як оригінали, вийшли з побуту та обігу і тому мають тільки історичну цінність». В першому випадку висновок є сумнівно непереконливим, оскільки виражений словом «можна», хоча не вказується умова, яка дає підстави для цього. В другому висновку експертів очевидною прогалиною в обґрунтуванні є ігнорування норм закону – експерти спростовують культурну цінність предмету, водночас визнають його історичну цінність [11]. Варто зазначити, що на законодавчому рівні закріплено, що культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні [8]. Очевидно, що наявність історичної цінності є ознакою, за якою предмет беззастережно відноситься до культурних цінностей.

Вказана ситуація пояснюється, на наш погляд, такими факторами: 1) відсутністю узгодженої структури експертних установ з висококваліфікованими експертами, які мають проходити підвищення кваліфікації з питань права, методики досліджень, й не лише в рамках держави, але й в експертних установах інших держав, що вкрай потрібне з урахуванням транснаціонального характеру злочинного посягання на культурні цінності; 2) занадто розгалужена система установ для проведення експертизи культурних цінностей не сприяє створенню належної науково-технічної бази, яка б відповідала вимогам часу та рівню загроз; 3) відсутні єдині нормативи встановлення вартості (наприклад, антикваріату) для різних регіонів, що ускладнює слідчу та судову практику. Так, використовуючи неоднозначний підхід до оцінки букіністичних та рідкісних книг в різних регіонах СНД, обвинувачений А. скуповував в антикварних та букіністичних магазинах Санкт-Петербурга та здавав у такі ж магазини міста Одеси, а одержану різницю привласнював. Запрошений з Києва в судове засідання експерт-мистецтвознавець оцінив ці книги значно нижче, ніж попередні експерти. На підставі цього суд скоротив навіпіл суму одержаної наживи та засудив А., хоча питання різності оцінок залишилось відкритим [12, с. 79].

Відповідно до ст. 18 Закону України «Про музеї та музейну справу» формування державної частини

Музейного фонду України здійснюється шляхом придбання в установленому порядку предметів музейного значення центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах культури та мистецтва, іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та музеями – за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством [13]. Відповідно до Правил торгівлі антикварними речами при здійсненні роздрібною торгівлі або проведенні аукціону суб'єкти підприємницької діяльності, зокрема, зобов'язані надавати державним музеям, архівам, бібліотекам першочергову можливість для ознайомлення і придбання окремих антикварних речей (до їх передачі на реалізацію) згідно із законодавством; за зверненням територіальних підрозділів органів внутрішніх справ, органів Служби безпеки, Міністерства культури і мистецтв України, Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, Державного комітету архівів України надавати необхідну інформацію про антикварні речі, що надходять на реалізацію [14]. Оскільки експерти часто є співробітниками музеїв, то вони є зацікавленими особами занизити вартість культурних цінностей з тим, щоб у майбутньому антикварні речі були придбані музеєм, оскільки державні заклади мають право придбавати їх лише в рамках обмеженого бюджетного асигнування.

За загальним правилом експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи [15]. Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше. Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи. Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз). Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

Оскільки для експертів, які проводять мистецтвознавчу експертизу, переважне значення мають

спеціальні знання з глибокою деталізацією (не лише мистецтвознавчі загалом, але й іконопис за періодами розвитку, скульптура, графіка, гемологія тощо), їй виділяються специфічні види експертиз. Так, за видами експертиза поділяється на попередню, первинну, повторну, додаткову, контрольно-наукову і науково-технічну. Попередня експертиза проводиться мистецтвознавцями для визнання об'єкта культурною цінністю або предметом культурного призначення серійного чи масового виробництва на підставі норм атрибуції та критеріїв його художньої, історичної, етнографічної та наукової значущості. Первинна експертиза проводиться для підготовки обґрунтованого експертного висновку на об'єкт експертизи. Повторна експертиза проводиться у разі виявлення порушення вимог порядку проведення дослідження під час проведення первинної експертизи або за наявності обґрунтованих претензій заявника до експертного висновку первинної експертизи. Додаткова експертиза проводиться у разі, коли виникли нові наукові підстави для характеристики об'єкта. Контрольно-наукова і науково-технічна експертизи проводяться для перевірки висновків первинної експертизи за ініціативою суб'єктів експертизи, зацікавлених у спростуванні окремих положень, частин або в цілому висновків раніше проведених експертиз.

За ступенем складності експертиза поділяється на просту і складну. Проста експертиза не потребує вивчення додаткової спеціалізованої літератури (аукціонні каталоги, монографії, енциклопедії, довідники, архівні матеріали), поглибленого фізично-хімічного аналізу з використанням спеціальної технології.

Складна експертиза передбачає вивчення додаткової спеціалізованої літератури (аукціонні каталоги, монографії, енциклопедії, довідники, архівні матеріали) та/або поглибленого фізично-хімічного аналізу з використанням спеціальної технології [16].

Значна кількість злочинів проти національного надбання залишається латентною. Передусім це пов'язано з корупційною складовою – можливістю легального вивезення культурної цінності за умови одержання хибного висновку державної експертизи. Слідча практика свідчить про випадки, коли особи, які намагалися безперешкодно вивезти через митний кордон держави цінність, зверталися до експертів з пропозицією надання неправомірної вигоди за складання «потрібного» висновку. Низький рівень розміру оплати за проведення дослідження, неадекватна рівню інтелекту заробітна плата експерта створюють корупційні ризики. Так, за проведення державної експертизи одиниці твору живопису встановлена державна оплата в розмірі 12,38 грн., 10 аркушів графіки – 9,09 грн.

Висновки. Отже, використання спеціальних знань в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, предметом посягання яких є культурні цінності, є визначальним фактором ефективності роботи правоохоронних органів. А тому слід оптимізувати (зменшити кількість установ, які проводять експертизу), забезпечити матеріально-технічне оснащення, встановити обов'язкове підвищення кваліфікації, адекватно визначити (підвищити) вартість проведення експертиз, підвищити заробітну плату експертів. Тоді системою цінностей не буде правити хаос.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій : [навч. посіб для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Н.І. Клименко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.
2. Криміналістика : [підручник] / [В.Ю.Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.] ; за заг. ред. проф. В.Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464с.
3. Калашнікова О.Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : [підручник] / О.Л. Калашнікова. – К. : Знання, 2006. – 479 с.
4. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. № 595 // Офіційний вісник України від 14 липня 2008р – № 49. – С. 33.
5. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затв. наказом Міністерства юстиції України 2 жовтня 2008р. № 1666/5 // Офіційний вісник України від 20 жовтня 2008 р. – № 77. – С. 33.
6. Реєстр методик проведення судових експертиз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rmpse.minjust.gov.ua>.
7. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page>.
8. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV // Голос України від 2 листопада 1999р.
9. Перелік державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей, затв. Наказом Міністерства культури України від 11 вересня 2014 р. № 744 // Офіційний вісник України від 17 жовтня 2014 р. – № 81. – С. 84.
10. Справа № 1 – 19 Справа № 1-548/09р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
11. Справа № 1-548/09р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
12. Первушин В.М. Расследование краж предметов антиквариата : [пособие] / В.М. Петрушин ; под ред. А.И. Гурова. – СПб : Фонд «Университет», 2001. – 136с.
13. Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>.
14. Правила торгівлі антикварними речами, затв. наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерством культури і мистецтв України від № 322/795 від 29 грудня 2001 р. // Офіційний вісник України від 15 лютого 2002 р. – № 5. – С. 100. –Ст. 204.
15. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затв. Наказом Міністерства юстиції від 8 жовтня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
16. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення, затв. Постановою Кабінету міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 // Урядовий кур'єр від 10 вересня 2003 р. – № 168.